De Levende Natuur 77 (2):28-34 (1974)

Er zullen nog heel wat plantesoorten vroeg gaan bloeien dit voorjaar. Sprokkelmaand spiegelde zich aan de lentemaand; als de wispelturige maart op zijn beurt nu maar niet de bloesem van mei gaat overnemen! Daar is niet veel meer voor nodig, want de knoppen van de vruchtbomen in de aanlokkende Betuwe zijn al flink gezwollen.

Ontmoetingen met olifanten

G. VAN BEUSEKOM

Voor enige jaren had ik het voorrecht gedurende ruim twee weken met een groep biologen verscheidene nationale parken van Uganda, Kenya en Tanzania te bezoeken en daarbij meer van de Afrikaanse olifant te zien dan ik mij van zo korte tijd had kunnen voorstellen. En voor wie eenmaal dit machtige dier in zijn natuurlijk milieu heeft gezien zijn die ontmoetingen onvergetelijk.

Zo stond er een als een grijs rotsblok in tegenlicht voor ons op de eindeloze vlakte van het Tsavo-park in Kenya. De enorme oren waaierden langzaam uit, legden zich dan weer over de schouderbladen, in een langzaam ritme. Dat is hun manier van afkoeling. Je ziet dan heel goed hoe anders de kop is dan bij de Indische olifant. Hier geen grote voorhoofdsbulten, maar een geleidelijk aflopend profiel en, als het meest opvallend verschil, de geweldige grootte van de oorschelpen. Mooie ogen, omgeven door een rimpelige huid, overschaduwd door heel lange wimpers. Als we zo om hem heen draaien dat het volle zonlicht op hem valt blijkt hij een merkwaardig roodbruine tint te hebben. Een dikke modderkorst heeft zich op zijn huid gevormd doordat hij zich na zijn bad slurven vol bodemstof over het natte lichaam heeft geblazen, een bescherming tegen insektebeten en te grote hitte. Het kan ook zijn dat hij zich uitvoerig in de rode modder heeft gebaad.

Langzaam gaat hij nu op weg naar een kleine poel, dicht bij ons. Daar hebben we hem bijna een uur lang bekeken, terwijl hij er zich behaaglijk in wentelde; met verrassende soepelheid kwam hij overeind (fig. 1), ging zich de tanden een voor een met zijn slurf van begin tot eind schoon poetsen, deed een schijnaanval in onze richting met wijd uitstaande oren en zwiepende staart, maar keerde halverwege terug naar zijn modderbad. Dat herhaalde zich nog eens, dan wandelde hij rustig naar een naburige boom, waar hij zich in de middagzon ging laten drogen.

De mooiste „tusker" hebben we gezien langs de oever van het Edward-meer in Uganda, waar hij stond te drinken zonder zich ook maar iets te storen aan onze passerende boot. Even later trok onhoorbaar een kleine kudde wijfjes met jongen vanaf de waterkant het bos in (fig. 2). Eén groot wijfje keerde op een drafje terug, een bosje gras nog tussen de kiezen, de oren dreigend uitgespreid, het einde van de slurf precies op ons gericht om elk geurspoor op te vangen (fig. 3). Het massale lichaam en het enorme schild van kop en oren doen ons even beseffen wat het betekent tegenover een chargerende olifant te staan! Ook vergeet ik nooit de grijze gestalten in het morgenlicht, staande in het ondiepe water, sierlijke koereigertjes om hun poten heen lopend of meerijdend op hun rug.

Hoe goed zij in het landschap passen, werd ons het meest duidelijk op de glooiende oevers van het Kazinga-channel, de vogelrijke

waterloop tussen Edward- en George-meer. Tussen de bosjes, die een hoogte van zeker drie tot vier meter bereikten, daalden zij in kleine troepjes de helling af (fig. 4), telkens wat bladeren afplukkend. En nu blijken hun afmetingen in volkomen harmonie te zijn met het omringende landschap, zij verdwijnen telkens achter de struiken, trekken dan rustig naar een volgend bosje, de koereigers als kleine witte gestalten op hun rug meevoerend.

Dan denk ik tenslotte aan de boze olifant van Mweya Lodge. We kwamen uit de eetzaal en zouden in het donker onze slaaphuisjes zoeken. Plotseling verraste ons van heel dichtbij een kort, scherp geblaas, alsof er een vuurpijl werd afgeschoten. Onze tochtgenoten waarschuwden: „Pas op, een nijdige olifant!" Gewend nu aan de duisternis ontwaren we vlakbij een reusachtige grijze gestalte, en we waarderen wel dat er een dichte doornheg tussen ons staat. Toch lopen we maar even achter een paar huisjes om naar onze slaapstee, je kunt nooit weten waartoe een olifant in woede in staat is. Als we de gelegenheid hebben een paar weken door olifantengebieden te trekken, dan valt het al gauw op dat je maar bij uitzondering een eenzame olifant tegenkomt, bijna altijd zien we kleine troepjes of grotere kudden. Door die paar ontmoetingen gaat hun levenswijze je steeds meer interesseren. Ik vond daarover heel wat vermeld in referaten van A. R. Wigman Wellinge en D. Kreulen voor de gespreksgroep „Ethologie en oecologie van grote zoogdieren in Afrika" van het zoölogisch laboratorium te Groningen, waarvan ik hier met dank aan Prof. Dr. G. P. Baerends en de beide referenten gaarne gebruik maak.

In het sociaal verband der olifanten vinden we, volgens Bere (1), steeds families, bestaande uit een moeder met haar nakomelingen. Er kunnen wel stieren bij voorkomen, maar gewoonlijk leven die toch apart of in „mannengroepen"; soms hebben ze zelfs aparte eetgebieden, waarbij de oude stieren bijzonder honkvast zijn. De „kudden" zijn meestal niet meer dan tijdelijke combinaties van families, ieder onder leiding van een ouder wijfje, een leidende stier is in de olifantenmaatschappij onbekend. Grote kudden echter zijn in de regel tijdelijke combinaties van groepen van 12 tot 15, tot twee of drie

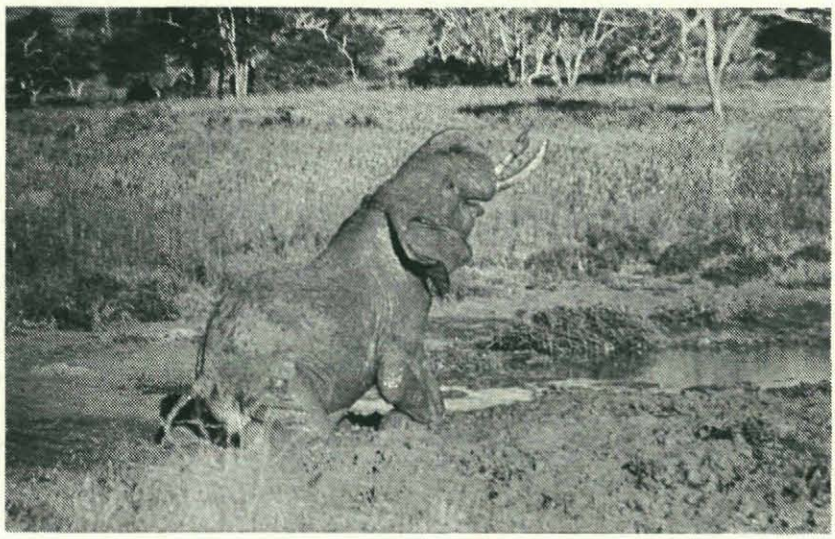

Fig. 1. *Glimmend van het rode slik komt hij uit zijn modderbad overeind. Tsavo National Park, Kenya, 27 dec. 1969.*

De Levende Natuur 77 (2):28-34 (1974)

families behorende dieren; hierbij wordt maar zelden een volwassen stier aangetroffen. Zulke grote kudden bestaan soms wel uit 70 à 80 dieren. Daarnaast komt op een populatie van een 500 olifanten nog een veertigtal dieren voor die solitair zijn of groepjes van 2 of 3 vormen; dit zijn stieren of hofmakende paren. Pienaar (3) gebruikt voor die groepen van 12 tot 15 dieren de term „breeding herds", Glover (2) vond voor het Tsavo-park een getalsverhouding van 8 jongen, tot 12 jaar, en tot 4 jonge mannetjes op elke 10 volwassen wijfjes. Die grote kudden verzamelen zich in de droge tijd in de nabijheid van permanente waterbronnen langs rivieren, overdag verblijven ze graag in de schaduw van de boslanden, waarbij dan de solitiare of in kleine groepjes levende stieren zich wat apart houden. In het begin van het regenseizoen keren ze naar de boomsavannen terug, waar dan water en in de uitgestrekte graslanden voldoende voedsel te vinden is.

In verschillende gebieden heeft men de dagindeling der olifanten nagegaan. In de warme streken brengen zij de heetste uren van de dag rustend, soms liggend, in de schaduw door. Als ze daarop naar het water trekken, wordt er onderweg veel gegeten. Bij het water aangekomen wordt er 's avonds gedronken of, als de afstand tussen voedselgebied en water erg groot is, ook wel laat in de nacht of zelfs 's morgens vroeg. Soms moeten zij heel ver lopen om water te vinden, vooral wanneer het droge seizoen vordert. Raken de voedselgebieden in de buurt van het water uitgeput, dan is vijftien, zestien kilometer of meer geen uitzondering. Ook in de nacht en 's morgens vroeg wordt flink gegeten, maar heel vast zijn zulke regels niet, er zijn altijd wel dieren die men op heel verschillende tijden van de dag en de nacht etende kan aantreffen.

Om de oecologie van de olifanten enigszins te kunnen doorzien is het van groot belang hun menu te leren kennen. Dat bestaat voor bijna 9/10 uit grassen, voor een klein percentage uit andere kruidachtige planten, voor de overige ongeveer 10% vooral uit bladeren, twijgen en vruchten van bomen en heesters. Grassen vormen in de savannegebieden altijd de hoofdmoot, maar die andere

Fig. 2. *Onhoorbaar trekt een kleine kudde wijfjes met jongen vanaf de waterkant het bos in. Edward-meer, Uganda, 21 dec. 1969.*

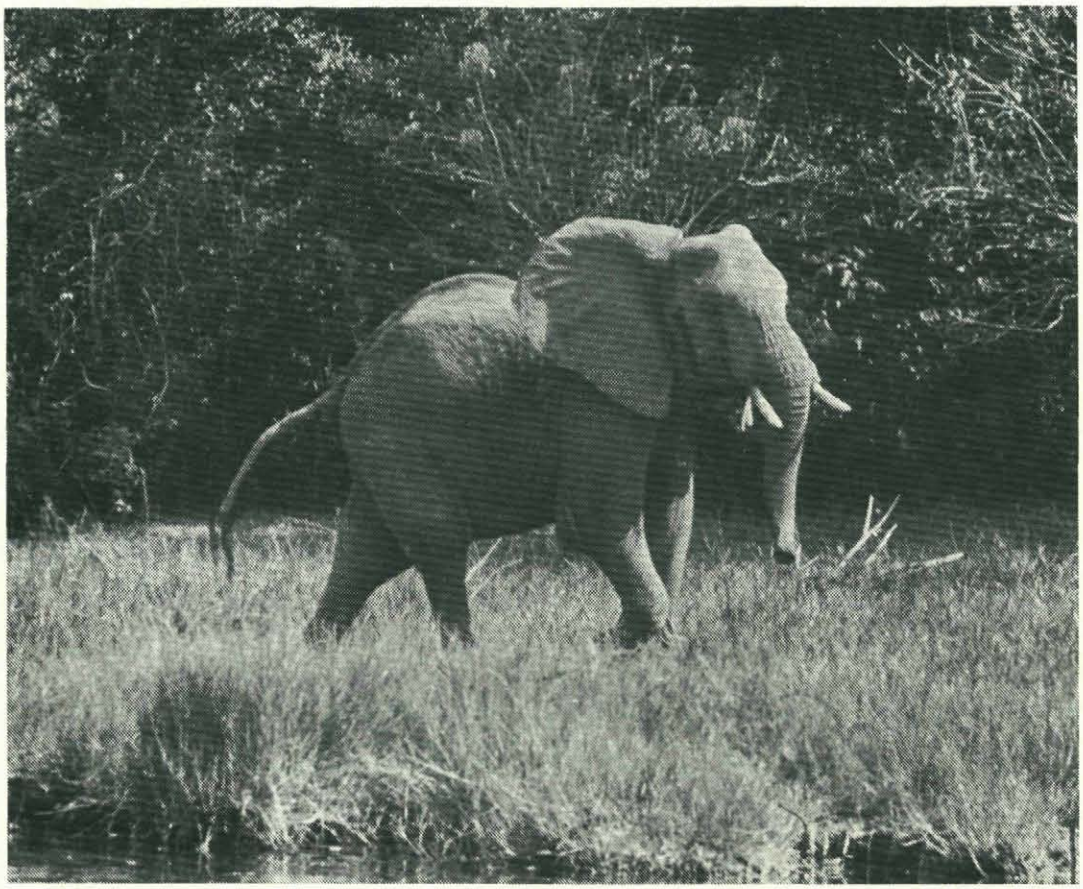

Fig. 3. *Een groot wijfje keert dreigend terug. Edward-meer, Uganda, 21 dec. 1969.*

kruidachtige planten zijn nodig, waarschijnlijk omdat die een hoger eiwitgehalte hebben. In het droge seizoen wordt dat verschil nog groter; dan is de aanvulling met andere kruiden, peulvruchten en bladeren van nog groter belang voor hun conditie. Boombast is wel vrij arm aan eiwitten, maar bevat relatief veel kalk en is dus belangrijk, onder andere voor beenderstelsel en gebit. Het is opgevallen dat een familiegroep zich in de regel vrij nauwkeurig aan hetzelfde menu en aan gelijke hoeveelheden houdt, maar bij vergelijking van verschillende groepen in hetzelfde gebied loopt dit vrij sterk uiteen. Vaak hebben bepaalde planten de voorkeur, maar altijd worden ze van tijd tot tijd afgewisseld met kleine hoeveelheden van andere soorten.

Het is natuurlijk van het grootste belang er achter te komen welke invloed een bepaalde olifantendichtheid heeft op het landschap. Dit hangt ten nauwste samen met het eetgedrag van de dieren. Het blijkt dat zij van grassen gewoonlijk alleen de bovenste uitlopers gebruiken, wel graven zij soms hele planten uit, maar eten dan alleen het bladachtige deel op en gooien de rest weg. Dat doen ze ook met houtachtige stengels, maar wortels worden soms weer wel gegeten. Het is merkwaardig hoe voorzichtig zij met de slurf bladeren van bomen en heesters

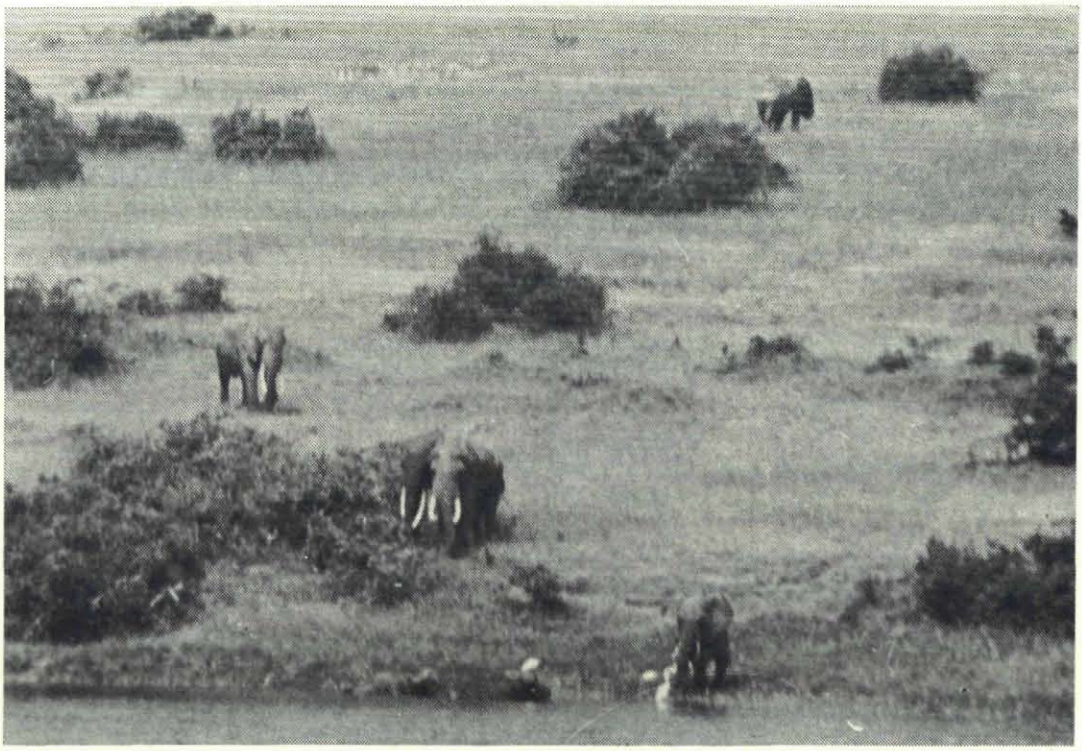

Fig. 4. *In kleine troepjes dalen zij de lange helling af. Hun afmetingen zijn in harmonie met die van het omringende landschap. Kazinga channel, Uganda, 22 dec. 1969.*

af kunnen trekken zonder takken te breken (fig. 5). Wel worden van harde boomsoorten kleine takjes afgebroken en fijngekauwd tot de bast er af is, waarna het hout wordt weggegooid. Van zachtere boomsoorten zoals de baobab, de „apebroodboom", met zijn vaak metersdikke stam, wordt bijna alles gebruikt, eerst wordt het vezelig materiaal met de slagtanden stukgemaakt en met de slurf afgestroopt, uitgekauwd zodat het sap er uitgezogen kan worden en vervolgens uitgespuwd. De vlezige Sansevieria-bladeren hebben zulk een hoog vochtgehalte dat uitkauwen hiervan betekent dat ze het drinken enige tijd kunnen uitstellen. Van tijd tot tijd worden wortelknollen opgegraven, zowel met de slagtanden als met de voorpoten.

Door dit alles kunnen olifanten grote invloed hebben op de vegetatie en die zelfs heel ingrijpend doen veranderen. Als men dan weet dat in Uganda het verspreidingsgebied van de olifant zich in 1929 nog uitstrekte over 70% van de oppervlakte en 30 jaar later over slechts 17%, dan is het duidelijk dat die beïnvloeding van het landschap belangrijke problemen oplevert voor het natuurbeheer, want de dieren zijn nu vrijwel beperkt tot de nationale parken, de wildreservaten en de slaapziektegebieden. In Murchisonpark-Zuid verandert de vegetatie dan ook zichtbaar; hoe langer hoe meer maken oeverbossen en boomsavannen plaats voor open grasland, met als twee oorzaken: branden, door mensen aangestoken in de droge tijd, en het grote aantal olifanten. In een gecontroleerd gebied van 1 ha vond men dat geen levende boom was vrij gebleven van olifantenschade. Ze ontschorsen de

bomen, zodat deze veel kwetsbaarder worden voor vuur. Struikgewas wordt vertrapt, met als gevolg groeitoename van het gras, dat sterker brandbaar is. Bovendien heeft cultivering en bejaging van het land buiten de parken de olifantendichtheid daarbinnen sterk doen toenemen.

Tsavo is droger dan Murchison en Serengeti, ook hier begon de boomsavanne zichtbaar te veranderen in open grasland onder invloed van olifanten en vuur. Dit bracht weer mee dat het aantal neushoorns ging afnemen, terwijl de zebra's talrijker werden. Olifanten beschadigen bomen op verschillende manieren, door schillen, afknabbelen, breken en omver duwen. Ook het schuren tegen stammen is een belangrijke oorzaak van schade; ze doen dat wellicht als ze last hebben van huidparasieten, maar men neemt aan dat ook de hier voorkomende atherosclerose, waardoor jeuk ontstaat, een rol speelt. In Serengeti bleek hetzelfde. In uitgezette proefvakken was van de grote bomen in vijf jaar 32% door olifanten ontworteld en het is zeer de vraag of dit door groei en uitzaaiing kan worden gecompenseerd. Er heeft ook hier een sterke immigratie plaats gehad, in 1955 kwamen er geen olifanten voor, in 1965, '66 en '67 telde men er ca. tweeduizend. De oorzaak hiervan is stellig te zoeken bij de bescherming in het park en de verstoring er buiten. Dat constante aantal gedurende drie achtereenvolgende jaren en het vrijwel ontbreken van olifanten in het omringende gebied maken het waarschijnlijk dat het met de immigratie nu wel zowat gedaan is.

In het Zuidafrikaanse Krugerpark en het Queen Elisabeth National Park in Uganda kon men, bij vergelijkbare olifantenbezetting, geen zichtbare verandering in de vegetatie constateren, men moet afwachten of dit zo blijft. Er is houtschade en de grasmat wordt vertrapt en gegeten, maar er worden ook zaden van bepaalde boomsoorten, vooral acacia's en borassuspalmen, verspreid, er worden paden gemaakt en drinkplaatsen gegraven in droge rivierbeddingen, waarvan zebra's en antilopen een dankbaar gebruik maken. Predatoren heeft de olifant nauwelijks behalve de mens, die het aantal beïnvloedt door jacht en brandstichting. Het is niet ondenkbaar dat het effect van olifanten en vuur op de vegetatie zou kunnen leiden tot een verandering van het rijke landschap in een woestijn, met als gevolg het uitsterven van de olifanten en andere dieren in gebieden waar uitwijkmogelijkheden ontbreken. Waar die er wel zijn wachten de olifanten de catastrofe niet af en gaan ze emigreren.

Op zichzelf kan de beïnvloeding van de vegetatie met daarbij optredende successie in flora en fauna wetenschappelijk interessant zijn, maar de beheersmaatregelen zullen toch in het algemeen gericht moeten zijn op herstel. Dit kan bestaan uit rechttrekken van omgeduwde bomen, zoals dit in Serengeti

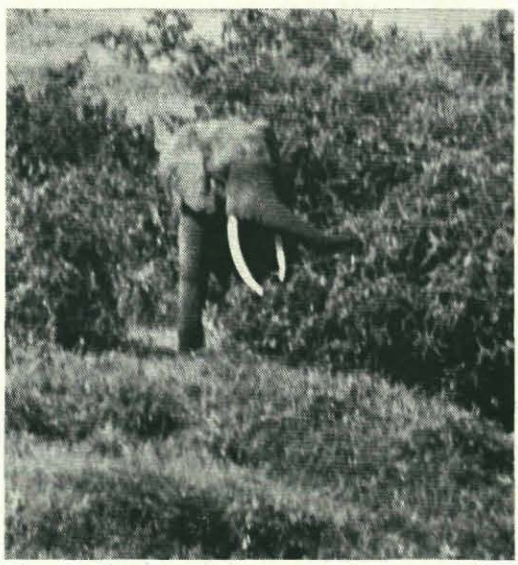

Fig. 5. *De groene loten worden voorzichtig van de struiken geplukt. Kazinga channel, Uganda, 22 dec. 1969.*

De Levende Natuur 77 (2):28-34 (1974)

gebeurt, brandbestrijding, verlaging van de olifantenstand door afschot, vergroting van het verspreidingsgebied door aanleg van drinkplaatsen, of door een combinatie van dit alles. Sommige van deze beheersmaatregelen doen buitenstaanders wel eens vreemd aan. Er komen dan argumenten als: „Vroeger werden er toch ook geen bomen recht getrokken" of „Nu gaan de natuurbeschermers zelf olifanten laten afschieten!" Men vergeet dan dat dieren, die vroeger bijna een continent ter beschikking hadden om uit te wijken, nu door ons toedoen zijn beperkt tot meestal geïsoleerde reservaten, maar daar dan vaak leven in vroeger niet voorkomende dichtheid. De oude gedachte van „de natuur haar gang laten gaan" is daarop niet meer van toepassing. Deskundig natuurbeheer is hier de enige oplossing en vereist soms maatregelen die de natuurbeschermers zelf antipathiek zijn, op straffe van ondergang der te beheren landschappen met alles wat daar leeft. Zo zal men bij afschot het eerst de zieke dieren trachten te verwijderen, het aantal stieren zal men eerder verminderen dan het aantal koeien, dieren met grote slagtanden worden gespaard in verband met het toerisme (!). Over dat laatste kan men smalend doen, maar er is waarschijnlijk geen bron van inkomsten die meer maatregelen van natuurbeheer in vele Afrikaanse landen mogelijk heeft gemaakt. Heel belangrijk is natuurlijk te weten te komen wat het maximale aantal dieren is dat het beheerde gebied kan huisvesten en voeden. Het gaat dan om de verhouding tussen primaire produktie door het plantenkleed en voedingsbehoefte van de dieren. Er zal nog heel veel onderzoek nodig zijn naar het jaarlijks aantal geboorten, de groei en de sterfte, om te kunnen komen tot een steeds beter verantwoorde periodieke aantalscorrectie.

Beheersproblemen te over dus; ze zijn hier nog maar heel oppervlakkig en onvolledig aangeduid. Maar het voortbestaan van de Afrikaanse olifant en zijn milieu is er mee gemoeid, en dit is maar één voorbeeld uit de vele waarbij het gaat om de vraag of de indrukwekkende fauna van Afrika met zijn rijkdom aan grote zoogdieren nog een kans op voortbestaan kan worden gegund. Wie eenmaal de kudden van deze kalme reuzen door het prachtige landschap heeft zien trekken is ervan overtuigd dat hun behoud al deze moeite en energie ten volle waard is.

Litteratuur:

1. Bere, R., 1966. The African Elephant. Golden Press, New York.
2. Glover, J., 1963. The elephant problem at Tsavo. East African Wildlife Journal 1: 30-39.
3. Pienaar, U. de V. e.a., 1966. An aerial census of elephant and buffalo in the Kruger National Park, etc. Koedoe, J. Scient. Research in the Nat. Parks of S.Africa 9: 40-107.
4. Tinbergen, N., 1967. Afrikaanse olifanten. De Levende Natuur 70: 156-162.

De Huiszwaluw - Delichon urbica

Aantallen en verspreiding in Nederland

J. PHILIPPONA

In 1966 begon onder auspiciën van het Contactorgaan voor Vogelstudie van de KNNV een onderzoek naar het voorkomen van de Huiszwaluw in Nederland. De meeste tellingen zijn gedaan in de jaren tot en met 1969. Daarna is het onderzoek nog op klei-